

Székely András Bertalan

SZENVEDÉSTÖRTÉNET

- Az erdélyi magyarságtudomány megalapítója, Venczel József
meghurcolásáról és viszontagságos életéről¹ -

Közel negyven éve kezdtem el Venczel József (1913–1972) munkásságával foglalkozni, amikor még a legkeményebb pártállami diktatúra tombolt Romániában. E nem veszélytelen kutatómunka részeként a jeles társadalomtudós kéziratban fennmaradt hagyatékát átmentettük az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárába. A családtagokkal és még élő kortársakkal interjúkat készítettem Erdélyben és Magyarországon, majd könyvtári és a hagyatékban való búvárkodás után, három kötetben kiadtam az életmű legfontosabb tanulmányait, cikkeit.² A kötetekhez írott, majd másutt megjelent további tanulmányaim³ részletesen összefoglalták Venczel életművének a transzilván magyarságtudomány megteremtésében, a falukuta-

- 1 Az ELTE BTK Néprajzi Intézet *Családok a kényszerű lakóhelyelhagyások és kitelepítések idején a II. világháború utáni Kelet-Közép-Európában* című 2021. június 10–11-ére tervezett konferenciájára készített előadás.
- 2 Venczel József: *Erdélyi föld – erdélyi társadalom*. Budapest, 1988, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 272.; Venczel József: *Misztérium-játék*. Heves, 1993, Heves Város Önkormányzata, 124. és Venczel József: *A falumunka útján*. Székelyudvarhely-Budapest, 1993, Orbán Balázs Közművelődési Egyesület – Magyar Művelődési Intézet – Magyar Népfőiskolai Társaság, 285. Bővített, második kiadás: Székelyudvarhely, 2008, Orbán Balázs Közművelődési Egyesület, 293.
- 3 Pl. Venczel József és a magyar–román társadalomtudományi kapcsolatok. In Juhász Gyula (főszerk.): *Magyarságkutatás. A Magyarságkutató Csoport évkönyve*. Budapest, 1988, 323–329. és *Művelődés* (Kolozsvár), XLVI., no. 2. (1994. február), 9–11., valamint In Katona Judit – Viga Gyula (szerk.): *Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei*. Miskolc, 1996, Herman Ottó Múzeum, 101–105.; Venczel József és az erdélyi magyar gazdaságtudomány. In Somai József (felelős szerk.): *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából (XIX–XX. század)*. Kolozsvár, 2001, Romániai Magyar Közgazdász Társaság, 245–255. és Ando György – Eperjessy Ernő – Grin Igor – Krupa András (szerk.): *A nemzetiségi kultúrák az ezredfordulón (esélyek, lehetőségek, kihívások)*. A VII. Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia előadásai, Békéscsaba, 2001. október 2–3–4. Békéscsaba-Budapest, 2001, Magyar Néprajzi Társaság, 354–361., továbbá In Gazdag Ferenc (szerk.): *Ki őrzi az őrzőket? Joó Rudolf emlékére. Joó Rudolf emlékkönyv 2002*. Budapest, 2002, [Külügyminisztérium], 193–203. és *Elmélet és gyakorlat összhangja Venczel József életművében*. In Telegdy Balázs (szerk.): *Száz éve született Venczel József*. Sepsiszentgyörgy-Kolozsvár, 2018, T3 Kiadó – Erdélyi Múzeum-Egyesület, 9–16.

tásban, a felsőoktatásban betöltött szerepét csakúgy, mint a társadalom- és gazdaságtudomány, a társadalompolitika és az etikai alapú népszolgálat szintézisét az életművében. A két *Hitel* című nemzetpolitikai folyóirat létrejötte és szerkesztése (1935–1944), az abból kisarjadt magyar önismereti mozgalom, a második világháború előtti román földbirtokreform vizsgálata és a magyar–román társadalomtudományi kapcsolatok elmélyítése mind-mind olyan területek, amelyekben Venczel meghatározó szerepet játszott, következésképpen indokoltá vált addig méltatlanul feledésre ítélt munkásságának beemelése a hazai és erdélyi köztudatba, amelyen néhányan itthon s otthon azóta is folyamatosan dolgozunk.

Születése 80., 90. és 100. évfordulóján konferenciákat rendeztünk Csíkszeredában, Budapesten és Heves városában, szerepet vállaltam a Magyar Örökség díjjal való posztumusz elismerésében is.⁴ Hasonlóképp

Venczel József 1942-ben

előadással és különdíjjal járulok hozzá a csíki megyeszékhelyen évente megrendezésre kerülő, középiskolás Venczel József társadalomkutatói vetélkedőhöz. A fővárosi Reménység Szigetén a Venczel József emlékére avatott emlékoszlop állításakor 2019-ben az Erdélyi Gyülekezet előadás tartására kért fel. Az utóbbi alkalmak szintén elősegítették a – legalább szellemi – rehabilitálását.

A publikációkban és korábbi tanácskozásokon csak megemlítésre került a Márton Áron, Erdély római katolikus püspöke elleni koncepció per kapcsán történt meghurcolása, annak előzményei és következményei.

4 Venczel József erdélyi társadalomkutató munkássága. In Poprády Géza (szerk.): *Magyar örökség. Laudációk könyve IV. 2011–2015.* Budapest, 2016, Magyar Örökség és Európa Egyesület, 171–172.

A mostani konferencia alkalmat ad arra, hogy előadásomban megvizsgáljam részletesebben Venczel József életének e vonatkozásait.

A korábban feldolgozott, ám kevésbé felhasznált dokumentumok ilyen szempontú újra tanulmányozása mellett, e célból felelevenítettem a kapcsolatot Venczel József három élő családtagjával – legkisebb lányával (a moldvai Foksányban élő Krisztával, Cristina Benguşsal) legidősebb vejével (Fikker Leventével Kolozsvárt) és egyik unokájával, Soós Csabával Pest megyében – kérve, foglalják össze a személyes emlékeiket, illetve a családban hallottakat e tanácskozás témájához illeszthetően. Itt fejezem ki köszönetemet a készséges válaszárukért. Mondandómat a jelzett források alapján építhettem fel.

ELŐZMÉNYEK

Venczel József a második világháború alatt és után a Teleki Pál Tudományos Intézet professzoraként, majd tagintézete, az Erdélyi Tudományos Intézet ügyvezető igazgatójaként dolgozott. Oroszlánrészt vállalt a Bolyai Tudományegyetem megszervezésében is, ahol a későbbiekben a Jogi és Közgazdasági Karon, ezen belül pedig a Statisztika és Szociológia Tanszéken tanított is. Mivel Észak-Erdélyt a második bécsi döntés értelmében visszacsatolták Magyarországhoz, azokban az években még nyitott volt az országrész jövőbeni státusa. A szovjet megszállás alatt álló Románia politikusai mindent megtettek, hogy visszaállítsák a trianoni békediktátummal kialakult határokat, az erdélyi magyarság legjobbjai viszont legalább a bécsi döntéshez közelítő megoldást szerettek volna kieszközölni. E kibékíthetetlen érdekellentét áldozatává lett többek között Venczel József is.

Dr. Petru Groza román miniszterelnök és politikustársai olyan helyzetet kívántak teremteni, amelyben különböző pozíciók ígéreteivel megnyert magyar politikusok „önként és dalolva” maguk nyilatkoznak úgy, mintha a kialakult status quo megfelelné az erdélyi magyarság érdekeinek. A baloldali Magyar Dolgozók Szövetsége (MADOSZ) 1944-ben felvette a Magyar Népi Szövetség (MNSZ) nevet, és egyre jobban a Román Kommunista Párt befolyása alá került. A Kurkó Gyárfás elnök és Bányai László főtitkár vezette szervezet 1945 novemberében Marosvásárhelyt ülést tartott. A „százak gyűlése” néven elhíresült eseményen, Bányai – Groza ösztönzésére, aki személyesen is jelen volt – olyan határozati javaslattal élt, miszerint az erdélyi magyarság

nevében jelentsék ki: Romániához akarnak tartozni, mert a román kormány úgymond a legnagyobb megértéssel viseltetik a magyar közösséggel szemben. Óriási felháborodás fogadta az indítványt. Még a hithű kommunista Kurkó is úgy vélte, ezt így nem lehet megszavazni, mert a székelyek agyonvernék őket.

Ennek ellenére az ügynek megnyert ügyvédek – Demeter János, Csákány Béla és Takács László – olyan szöveget szerkesztettek, amellyel a miniszterelnök is elégedett volt, és amelyet a Végrehajtó Bizottság többsége is megszavazott: „Tudatában vagyunk annak, hogy az erdélyi nemzetiségi kérdés megoldása nem határkérdés, hanem a demokrácia megerősödésének, a nemzeti jogegyenlőség megvalósításának, a határok feloldásának a kérdése. Nem helyeselhető semmiféle ’áttelepítés’, amely anyaföldünkötől szakítana el. Nem helyeselhető semmiféle olyan törekvés, akár magyar, akár román részről, amely a bécsi döntéshez hasonló módszerrel, a nemzetközi reakció szolgálatában Erdélyből újra háborús tűzfészket teremtené.”⁵

A vélelmezett felháborodás elkerülése érdekében a hatalom ügyelt arra, hogy az állásfoglalás ne kerüljön nyilvánosságra, mindamelllett a szavazásban résztvevők sokaknak elmondták. Közülük többen azonnal felkeresték Márton Áron gyulafehérvári püspököt, akiben nem csak a katolikusok tisztelték Erdély szellemi vezetőjét. A hír hallatán a főpap bizalmi embereivel, Szász Pál ügyvéddel, az Erdélyi Magyar Gazdaság Egyesület elnökével és Venczel Józseffel sürgősen megbeszélte a teendőket, nevezetesen egy memorandum összeállítását, amely a következő négy pilléren nyugodjék:

„1. Az MNSZ a Román Kommunista Párt magyar nyelvű fiókszervezete. Minthogy Erdély népének még 5%-a sem kommunista, az MNSZ-nek nincs joga a magyarság nevében nyilatkozni. Az MNSZ vezetői, akik az RKP tagjai, pártfegyelem alatt állnak és csak olyan határozatokat hozhatnak, amelyek a jelenlegi kormánynak megfelelnek, függetlenül attól, hogy előnyös-e ez a magyarságnak vagy sem.

2. A két világháború között sokan meggyőződhetek arról, hogy Trianont a vesztes országokkal szembeni elfogultság diktálta, és ezért a döntések nem egy esetben téves megoldásokat eredményeztek. Most

5 Ld. Bányai László: *Harminc év. Jegyzetek a romániai magyarság útjáról*. Bukarest, 1949, Allami Könyvkiadó, 97.

alkalom kínálkozik arra, hogy a magyarság rovására elkövetett túlzásokat egy új békeszerződés szövege jóvátegye. Romániában közel kétfélmillió magyar él. Ezeknek a sorsát nem lehet frázisokkal és ígéretekkel elintézni. Úgy kell meghúzni a határokat, hogy a magyarok közül legalább 1.200.000 kerüljön vissza saját nemzetéhez. A Dél-Erdélyben maradt magyarok és az Észak-Erdélyben maradt románok kölcsönös kártérítéssel, önként hazát cserélhetnek, és örökre megoldódik a két nemzet közötti nemzeti vita. Nem akarunk igazságtalanságot. Nem akarunk olyan földet, ahol román testvéreink élnek többségben. Tartozzanak ők is a saját nemzetükhöz.

3. Az erdélyi magyarságot olyan személy képviselje a béketárgyalásokon, aki független és az erdélyi magyarság szempontjából teljesen megbízható. A legalkalmasabb lenne dr. Teleki Géza egyetemi tanár, aki ismeri Erdélyt és Erdély történetét, nemzeti összetételét.

4. A memorandumot azoknak az erdélyi intézményeknek vezetői írják alá, akiket tagjai szabadon választhattak vagy a törvény és a tradíciók értelmében állásuknál fogva a magyarság elismert vezetői Erdélyben.”⁶

Az elhatározást tettek követték. Venczelék kolozsvári lakásán decemberben értekezletet tartottak, amelyen még Korparich Ede, a Romániai Magyar Fogyasztási Szövetkezetek (Hangya) elnöke, Lakatos István, aki a Romániai Magyar Hitel- és Gazdasági Szövetkezetek élén állt, Búza László, a nemzetközi jog egyetemi tanára, Juhász István, a kolozsvári református teológia rektora és Nagy Géza, az Erdélyi Múzeum-Egyesület titkára is jelen voltak. Döntésük értelmében Búza professzor megszerkesztette a memorandumot, amelyet két hét múlva véglegesítettek. Venczel az emlékirat mellékletként – a lehetséges határok bejelölésével – megrajzolta Erdély néprajzi térképét az 1910. évi népszámlálás alapján. A Juhász által elkészített fordításokat és Teleki Géza megbízólevelét Márton Áron, Vásárhelyi János – az Erdélyi Református Egyházkerület püspöke –, Szász Pál, Korparich Ede és Lakatos István, mint a magyar közösség szabadon választott vallási és gazdasági vezetői írták alá. Márton hívására Kolozsvárra érkezett dr. Nékám Sándor, Magyarország bukaresti nagykövete, aki vállalta a

6 Domokos Pál Péter: *Rendületlenül...* Budapest, 1989, Eötvös Kiadó – Szent Gellért Egyházi Kiadó, 171–172.

dokumentumok négy példányának eljuttatását a magyar kormányhoz és a szövetséges hatalmakhoz.

Az áprilisi, következő találkozásukkor Nékám elmondta a püspök atyának, hogy Rákosi – Sztálin negatív hozzáállásának ismeretében – nem vállalta a nyílt konfrontációt. Teleki delegálása helyett Gyöngyösi János külügyminisztert nevezte ki a párizsi béketárgyalásra utazó magyar küldöttség vezetőjéül. Mint várható volt, a román diplomácia irányítója, Gheorghe Tătărescu a Magyar Népi Szövetség határozatával érvelt a még csekély, 4000 km² mértékű, határ menti magyar igények ellen is. Az 1947 februárjában aláírt békeszerződés értelmében Erdély és más elszakított területek magyar népének a sorsát ismét hosszú időre mások határozták meg, az érintettek vagy hiteles képviselőik hozzájárulása nélkül. Az új hatalom – immár birtokon belülré kerülve – kíméletlenül kezdetett hozzá a magyar gazdasági, vallási és oktatási, művelődési intézmények, a civil szféra szétzúzásához, vezető személyiségeinek a meghurcolásához.

LESZÁMOLÁS

Hasonlóan a térség többi országához, Romániában is a kommunisták jutottak teljhatalomhoz. A nemzetbiztonsági kockázat és az osztályharc köntösébe bújtatva kezdtek hozzá a leszámoláshoz mindazokkal, akik – a korábbi tevékenységük vagy a képességeik alapján – potenciális veszélyt jelenthettek. Az önkényuralom azokat sem kímélte, akik afféle „mórként” már megtették a kötelességüket, így már nem volt szükség rájuk. Júdáspénzként a Magyar Népi Szövetség kapott 29 parlamenti mandátumot, ám az EMGE-t, a Hangyát megszüntették vagy beolvasztották, ahogy az önálló magyar egyetemet is egyesítették a románnal.

Márton püspök – az esetleges vérontás elkerülése végett – az 1946. évi csiksomlyói pünkösdi búcsún végül is nem olvasta fel a memorandumot, ám leszögezte, hogy „a Hargita fölött fekete fellegek gyülekeznek és megdördült fejünk felett az ég. Ugyanígy Erdély ege fölött is sötét felhők vannak, mert még nem dőlt el a mi hovátartozásunk!” A titkosrendőrség e mondatokat is felhasználta az ellene később indult eljárásokban. 1947-ben – bár a hatóságok megtiltották – diadalkapukkal fogadja misekörútján az egyházmegye népe. 1948-ban minden templomban felolvassák a körlevelét, amelyben tiltakozik az egyházi iskolák államosítása ellen. Az összes római és görög katolikus püspök-

kel egyeztetve az egyházzal összhangban lévő manifesztumot is készített tiltakozásul, amelyet 1948 októberében eljuttatnak a kultuszminisztériumhoz. A kormány még aznap elrendelte az összes görögkatolikus püspök letartóztatását.

Venczel Józsefet 1947-ben két hónapra internálták Pitești-re. 1948-ban a román pártokat is feloszlatták, vezetőiket bebörtönözték, a nem kommunista sajtót betiltották, még abban az évben Mihály királyt is lemondatták.

Márton Áront az általa fogalmazott tanügyi kiáltvány miatt a központi sajtóban a Vatikán kémjének titulálták. A kultuszminiszter ezek után megpróbálta rávenni a pápa főségére vonatkozó pontok visszavonására és egyben kijelentette, hogy görögkatolikusok nem léteznek. Ez utóbbi indítéka az volt, hogy román nemzeti katolikus egyházat hozhassanak létre. A püspök semmiféle változtatáshoz nem járult hozzá. Az 1949. évi tavaszi bérmakörútján a székely legények többkörös gyűrűvel vették körül, mert híre szaladt, hogy az állam parancsot adott ki az elfogására. A júniusi úrnapi búcsúról, Székelyudvarhelyről mezei utakon kellett Gyulafehérvárra menekülnie. Négy nappal később azután megjelent egy ismeretlen gépkocsi a püspöki hivatal előtt, és miniszterelnöki megbeszélés ürügyén látszólag Bukarestbe indult a püspökkel és titkárával. Útközben közölte az első ülésen ülő szebeni közbiztonsági főnök, hogy letartóztatták őket. A következő időszakot a püspök Románia különböző börtöneiben töltötte. Novemberben dr. Szászt, Korparichot és Kurkót, 1950 februárjában pedig Lakatost, Venczelt, gr. Teleki Ádámot, Bodor Bertalan bankigazgatót és dr. Pásztai Géza szociáldemokrata ügyvédet is letartóztatták.⁷

Az 1951 júliusára előkészített koncepció per tárgyalását titkokban folytatták le a bukaresti hadbírószágon. A említett kilenc vádlott együttesen nem több mint fél órát kapott, hogy az összesen egy példányban rendelkezésükre bocsátott vádiratot elolvassák. A fő vád ellenük az volt, hogy Rajk László magyar belügyminiszter, Tito jugoszláv elnök és az amerikai imperialisták segítségével összeesküvést szöttek Románia ellen: meg akarták buktatni a kormányt, vissza

7 Domokos Pál Péter: A Márton Áron, Venczel József és társaik ellen indított koncepció per előzménye, lefolytatása és ítélete. In *Venczel József: A falumunka útján...* 263-266.

kívánták állítani a kapitalista rendszert és meg akarták akadályozni a második bécsi döntés hatálytalanítását.⁸

A már a vizsgálati fogság idején testileg-lelkileg meggyötört foglyok a vádpontok közül csak a békeszerződés előtt készített memorandum és térkép készítését ismerték el. Mivel akkor még magyar állampolgárként a határok még el nem dőlt kérdésében, igazságos megoldás érdekében cselekedtek, tagadták a román állam elleni hazaárulás vádját.

Az utolsó szó jogán Venczel – Domokos Pál Péter rekonstrukciója szerint – a következőkről szólhatott: „A kolozsvári Bolyai Tudományegyetemen voltam a Statisztikai Tanszék professzora és néprajzkutató. Ismerem Észak-Erdély minden megyéjét, a románokat, a magyarokat és a szászokat. Ismerem viseletüket, szokásaikat és számarányukat, és ezért szívesen vállaltam egy olyan térkép megrajzolását, amely pontosan kimutatja a románok, magyarok és más nemzetiségűek számarányát, és ezt feltünteteti különböző színekben, hogy az emberek az első látásra is könnyen megérthessék az arányokat. Tudtam, hogy ez a térkép a békeszerződést tárgyaló nagyhatalmak elé kerül, és éppen ezért nagyon becsületes és pontos akartam lenni, hogy senki ne legyen képes az ellenkezőjét bizonyítani. A bécsi döntés által megállapított határokat több helyen meg kellett volna változtatni, mert szerintünk nem a vasútvonalak, az országutak, a pillanatnyi gazdasági érdekek a döntők a határok megállapításánál, hanem a lakosság nemzetiségi összetétele. Vasutat, országutat, gyárakat a mai fejlett technikai eszközökkel gyorsan lehet építeni ott, ahol az új határok miatt szükséges, és megengedhetetlen, hogy ezek miatt az emberek százezrei idegen állam területén éljenek az idők végezetéig. Lehetetlen helyzet az, hogy a gyarmatok felszabadítása után minden száz- és százötvenezres gyarmati népnek joga van országot alapítani, de a kétmilliónyi romániai magyar ne is nyikkanjon, mert szerencsétlenségére Európában született, itt meg békétárgyalások idején sem lehet, nem szabad a sorsukról beszélni. (...)”

Mi meghalhatunk a börtönben, de ettől az erdélyi magyarság problémája nem lesz megoldva. Van kétmillió magyar, bárhogy is korrigálják a statisztikákat és a népszámlálásokat, és ezt a ténytet nem lehet börtönrel megoldani, csak a tárgyalóasztalnál és kölcsönös

8 Domokos: i. m. 1989, 183–187.

áldozatokkal. Előbb vagy utóbb becsületesen osztozkodni kell az arányszámok alapján, hogy végre nyugvópontra jusson ez a sokat vitatott kérdés a két szomszéd nép megbékélése érdekében (...), itt nem jogról, nem ítélezésről van szó, hanem megfélemlítésről. De mi vállaljuk a memorandumért a felelősséget, akármi történjék velünk. A kormánybuktató összeesküvésről nem érdemes beszélni, ez annyira naiv gyermekmese, hogy kár vele foglalkozni.”⁹

A kirakatper előre megírt forgatókönyv szerinti kimenetelét a négy hivatalból kirendelt, szintén megfélemlített ügyvéd, érdemben nem tudta befolyásolni. Másfél hónapnyi procedúra után 1951. augusztus 7-én, a zsilávi börtön egyik szobájában a katonai ügyész és a jegyzőkönyvvezető olvasta fel az ítéletet. Végül Márton Áron katolikus püspökre és hét társára különböző fokú, súlyos büntetéseket szabtak ki. Közülük dr. Venczel Józsefre összeesküvésben való részvétel miatt 5 évi nehéz börtönt és 3 évi jogvesztést, hazaárulásért 12 évi kényszermunkát, valamint további 12 évi kényszermunkát és 3 évi jogvesztést szintén hazaárulásért róttak ki, azon túl vagyonekobzásra és 3000 lej perköltség megfizetésére kötelezték. Az elítéltek közül Szász éhen halt a börtönben, Kurkó megtébolyodott, Lakatos, Korparich és Bodor letöltve büntetését, Márton és Teleki rövidítés után távozott. Venczel 11 év után, súlyos betegen szabadult.¹⁰

Vajmi keveset tudunk Venczel József börtönéveiről, amelyeket Zsiláván, Vácărești-en, Nagyenyeden, Szamosújváron és még talán másutt is töltött. Ennek oka egyrészt az a kötelezvény, amelyet a szabadulásakor aláírtak minden elítélttel, hogy soha senkinek nem beszél semmiről, amit látott, hallott s vele történt a börtönévei alatt. Amin keresztülmehetett, csak sejteni tudjuk. Egy ny. plébános például így emlékezett: „Többször megfordultam nála. Börtönéveiről nem panaszkodott. Arról más forrásból értesültünk. Egyszer említette, hogy 72 órán keresztül tartott az egyik kihallgatása, váltott kihallgató személyzettel. A vallatás, bántalmazás nélkül is pokoli volt.”¹¹ Katona Ádám székelyudvarhelyi irodalom- és művelődéstörténésznek és közírónak sem említett részleteket a börtönviszonyokról, ahogyan más

9 Domokos: i. m. 1989, 193.

10 Domokos: i. m. 1989, 187–198.

11 Jakab László: 80 éve született Venczel József. *Hargita Népe*, V. no. 217. (994.), 1993. november 4., 3.

sorstársai sem. Két keserű megjegyzését azonban évtizedek múltán sem feledte. „Az első: bizony a bebörtönzöttek közül nem mindenki vállalta a mártírsorsot. Rengeteg a kollaboráns, sokukat sikerült a hatalomnak megtörnie, besúgóvá aljasítania már a tárgyalás előtti kínzások során vagy pedig a börtönben, s talán még többüket a kiszabadulásukat követően, amikor rendszeresen citálták őket a Szekuritátéra (...), Venczel József azonban csak az igazat vallotta, s még a kommunista rabtársain is segített, amiben s ahogyan lehetett.”¹²

Nagy Benedek, a bukaresti parlament rendszerváltozás utáni képviselője 1957-ben a börtöntársa volt Szamosújvárt. Emlékezete szerint Venczel egyetemi szintű előadásokat tartott fogvatartása alatt többek között a falukutatásról, az egyháztörténetről és a székelyek eredetéről. A diktatúra még hosszan tartó uralmát s a már csak részben magyar kolozsvári egyetem teljes megszüntetését valószínűsítette, ugyanakkor szorgalmazta a párbeszédet román értelmiségiekkel.¹³

HOGYAN ÉLTE MEG A CSALÁD A BÖRTÖNÉVEKET S AZ AZOKAT KÖVETŐ IDŐSZAKOT?

Dr. Venczel József és felesége, dr. Boga Éva Mária közös életének az első időszakát így idézi fel legkisebb leányuk, Kriszta: „Visszaemlékezni nehéz, főleg akkor, amikor soha senki semmiről sem beszélt, és megtanultunk hallgatni. Ha átgondolom a szüleim életét: 1939-ben házasodtak össze, egy 10 évnél továbbra nyúló gyönyörű barátság és nagy szerelem után, amikor már mindketten fel voltak készülve az igazi entellektüel életre, a közösségnek elkötelezve. Vagyis a komoly általános műveltség elsajátítása után, irodalmi felkészültség, zenei kultúra, nyelvek stb. birtokában, a jogi egyetemet elvégezve, mindketten doktorátussal a tarsolyukban. Közös, szigorú, katolikus etika volt a házasságuk támasza, az igazi nagy szerelem mellett. Apám 17 éves korától tevékenyen részt vett mindenütt, ahol a közösséget szolgálhatta. Anyám barátságuk és házasságuk alatt – ami meg volt csorbulva a közel 12 éves raboskodás és apám korai (59 évesen) elhalálozása által – szívvel-lélekkel mellette állt.

12 Katona Ádám: Tiszteletgés egy torzóban maradt életmű előtt. In *Venczel József: A falumunka útján...* 9–10. és 11.

13 Elhangzott a tudós 80. születésnapjára rendezett tudományos emlékülésen, Csíkszeredában, 1993. november 6-án, a helyszíni személyes feljegyzésem alapján.

Az első 10 év aktív, szép, fellelé ívelő, fiatal évek 26 éves koruktól 36 éves korukig, illetve 1939-től. Apám egyetemi tanár lesz, részt vesz mindenben, ahol szükség van a tudására, tisztánlátására, demokratikus, nagyon szigorú etikai véleményére. Anyám mindenben támogatja, felnéz rá és elvállalja apám buzdítására, hogy hat év alatt négy gyermeket szüljön.”¹⁴

Az 1940-ben született Éva (Fikker Leventéné Venczel Éva Mária) volt az első a gyermekek sorában, őt követte 1942-ben Hajna (Soós Lászlóné Venczel Hajna Mária), majd az 1945-ös születésű József (Joseph Venczel), végül pedig az imént idézett Kriszta (Benguş Florentinné Venczel Krisztina Mária) 1946-ban. Mind a négyen élnek, valamennyiükkel volt szerencsém találkozni az elmúlt évtizedekben: Éva és Hajna Kolozsváron lakik, József Németországban, Kriszta pedig Foksányban.

Kriszta még nem élt, de hallotta, hogy az első években a Petőfi utcai – a Házsongárdi temető utcája –, most is nagyon szép, modern épület egy emeletét lakták, összkomfortban édesanyja szüleivel, akik a segítségére voltak a kisgyerekek gondozásában. A családnak a háború alatt egy ideig a Kolozsvártól 25 km-re lévő Mákófalvára kellett költöznie. Hajna fia, Csaba leírásában ott szerény körülmények között éltek, viszont mindenképp figyeltek a gyerekek megfelelő kezelésére, édesanyja szerint, amikor a konyhában játszottak, az akkor kincznek számító igazi tojással tudták úgymond leutánozni, amit a nagyok csináltak.¹⁵

*Venczel József és Boga Éva esküvői képe
Székelyudvarhelyen, 1939-ben*

14 Cristina Benguş elektronikus levele a szerzőnek 2021. 03. 30-án.

15 Soós Csaba levele a szerzőnek 2021. 04. 2-án.

A család, József fiuk születése után

Venczel első internálása és a koncepciók per közötti időszakban el kellett hogy hagyják a Petőfi utcai lakást, ahová 1949-ben, amikor kilakoltatták őket, helyettük „beköltözött a többséggel együtt, egy másképp nagyon jóra való elvtárs. A Jóisten azt adta, hogy az ismert szemorvosnő, Fugulyán Katus néninek legyen a Dónát úton egy víz és gáz nélküli, nyári üdülőháza a Kolozsvár szélén levő gyönyörű negyedben. Ez a városrész 'A Dónát úton nyílnak már az orgonák' dalnak az inspirálója, a Hója nevű hegy és a Szamos között, a doktornő nekünk felajánlotta havi potom béréért. Igazi mennyország volt a nagy udvar, sok gyümölcsfa,

jó levegő nekünk, a gyerekeknek. Én még emlékszem Apára ebben a lakásban, kedvesnek és szigorúnak.” – emlékezett vissza Kriszta lányuk.

Hihetetlen nehézségek és generációkon átívelő diszkrimináció sújtották a Venczel családot ezután. 1950 februárjában tartóztatták le a professzort, aki akkor már másfél éve az Erdélyi Múzeum-Egyesület főlevéltárosa és tudományos kutatója volt a Farkas utcai Nemes-házban, Jakó Zsigmond mellett. „A feleségét is többször elhurcolták gyermekei mellől a pribékek, többnyire éjjel. 1950-ben egy teljes hónapig fogva tartották; az év tavaszán, a per előtt néhány hónappal szembesítették is – kommunista módra –, hogy még pillantást se válthassanak, fekete szemüveget kényszerítettek Éva asszonyra, úgy vezetve a vallatott férje elé. Akitől másokat terhelő vallomást akartak kicsikarni.”¹⁶ Erős lélek lévén mindkettő, nem sikerült megtörni őket.

16 Katona Ádám: i. m. 11.

Az unoka börtönéveket összegző leveléből idézve, „a család alapvetően külső segítségre volt hagyatva – szomszédok és jó barátok úgymond kölcsön könyveket és dolgokat hoztak vissza, amikben pénz vagy étel volt. A ház előtt álló fekete autót próbálták így megtéveszteni. Legfőképp abban az időben, amikor mind nagytatám, mind nagymamám be volt zárva, és ugye a négy gyerek a rokkant dédmamámra voltak hagyatva, illetve a szomszédok és jó barátok (orvosok, gyógyszerészek, apácák...) segítségére.” Az apácák közül különösen a „szürke nővérek” (a Szociális Testvérek Társaságának tagjai) segítettek, akikkel a házaspárnak korábban is voltak egyházi kapcsolatai a püspök úr környezetében. És szabadulása után a maga módján Márton Áron is igyekezett támogatni a még börtönben lévő közeli munkatársa családját. A katolikus egyház mellett nagyon sok régi református barát sem hagyta cserben őket: dr. Tonk Emil gyermekgyógyász főorvos, presbiter, dr. Juhász István, a teológia rektora, Nagy Géza teológiai tanár, aki a gyermekeket felkészítette az iskolai felvételire. Mindenki ismerte a helyzetüket, szerették és tisztelték a feleségét, a nagymamát, akik az apa távollétében nevelték a gyermekeket.

A jogi végzettségű, törekeny, kistermetű Venczel Józsefné – bár a négy gyermeke bőségesen adott neki tennivalót – nem tétlenkedett, tette mindazt, amit ilyen embert próbáló helyzetben tennie kellett. Ismét a legkisebb lányát idézem: „egyik éjjel elvitték Apát. Anyám nem esett kétségbe. Nem emlékszem sírásra, csak az állandó gondra, hogy legyen mit enni adni ennyi embernek. Egy ideig nagyanyám nyugdíjából éltünk, amíg anyám – a szép, mindig nagyon jó ízlésű, szépen öltözködő anyám – bakancsot vett a lábára és keresett valami megfelelő munkát. Testvérenek, aki első csellista volt a Magyar Operában, sikerült hoznia kottáznivalót – mivel anyámnak nagyon jó kézügyessége és zenei tudása is volt – és végül egy harisnyagyárban munkát. A gépből kivett cérnaharisnyákat a végén be kellett szemeznie kézzel. Később hazahozta a munkát és otthon mindenki szemezett: a kolozsvári nanó, anyám, Éva és Hajna, s mikor már nagyobbacska lettem, én is.

A nagylányok már elemi iskolások, persze a központi, rangos Mariánum után a közelünkben levő helyi iskolában. Otthon az élet nagyon szigorú volt: iskola, tanulás, mindenkinek megvolt a fiókja, szekrénye, alvóhelye, megvolt a szennyes ruha helye. Tudtuk, hogy

nem mehetünk iskolába mosdás nélkül, a cipőnk mindig tiszta kell legyen, ha valami elszakadt, rögtön mentünk nanóhoz, hogy varrja meg, mert nem szégyen a foltozott ruha, csak a mocsok és a lyuk. Nálunk mindig rend volt, anélkül, hogy ezért baj lett volna. A hangulatban volt egy általános nagy baj, amit anélkül, hogy mondták volna, éreztünk és mindent megtettünk, hogy anyámnak örömet szerezzünk.”

A pitești-i internálótáborba még tudtak néha csomagot küldeni, ám a hosszan tartó börtönévek alatt mindössze kétszer sikerült nyílt képeslapot váltaniuk egymással. A család alapvetően a börtönökből kikerülő embereken keresztül, illetve egy jogász barát rendszeres látogatásai révén tudott információkhoz jutni. Szívszorító az az unoka által rendelkezésemre bocsátott, börtönből kijuttatott levél, amiben valamelyik karácsonykor próbált Venczel József a gyerekeknek üzeni, kedves, irányító és nevelő szavakkal, mintha múltó távollétről lenne csupán szó. (Lásd következő oldalpár.)

Nemcsak a feleség, hanem minden gyermek életére, sorsára rányomta bélyegét a családfő politikai elítélt volta. Kriszta emlékezését folytatom: „Nagyon jól tanultam, mert ez volt a feladatomból, ez által én is már elsős koromtól segítettem egy szomszéd kislánynak tanulni (butácska volt), s ők, a szülők (jómódú, nagyon jó érzésű emberek) segítettek nekünk. A fő gondom kiskorom óta az volt, hol segíthetek: szívesen mentem kölcsönkérni, vásárolni stb. A nagylányok, Éva és Hajna segítettek a házimunkában. Éva volt a mama jobb keze, nagyon-nagyon jó tanuló, sok tanítvánnyal, Hajna művészlélek, ő a takarítás nagymestere volt. Jóska fiú, igazi fiúcska volt, bár egy évvel nagyobb nálam, de én mint kicsi öreg állandóan vigyáztam rá, az egész negyed gyerekeit ismertem és mindig a sarkában voltam, nagyon szerettem. És ment az élet előre, előttünk mama, nagyanyám, soha semmiről nem beszélt, este imádkoztunk apáért, és tudtuk, hogy létezik (...)

A nehéz periódus akkor kezdődött, amikor az '50-es évek vége felé Éva, a legokosabb, legtehetségesebb közülünk, tiszta 10-es, egyetemi professzorokkal letett érettségi után nem jelentkezhett sehova egyetemre. Mikor mama elment a párthoz, azt mondták, az országnak van szüksége jó varrónókra is. Rögtön elment dolgozni, minden tanfolyamot, amire felvették, elsőnek elvégzett, és a végén mint könyvelő

†
 DES GYERMEKEIM, - NEM TUDTAM SZEMÉLYESEN
 JÖNNI, DE MAJD JÖVŐRE ÚJBÓL ELJÖVÖK. HOGY ADDIG
 SE FELEJTSETEK EL, - LÁJTÁTK: MEGEMLEKEZEM
 RÓLÁTK S MINDEGYIKETEKNEK ÜZENEK IS VALAMIT.

 ÖRÖMMEL LÁTOM CSEPERKE MILYEN SZOR-
 GALMASAN TANUL, DE ÖRÜLNÉK, HA NEM LENNE
 OLYAN TÜRELMETLEN A TESTVÉRKÉVEL ÉS
 SZÍVESEN SEGITENE ÉDESANYJÁNAK IS, HISZEN MÁR
 NAGY LEÁNYKA ==

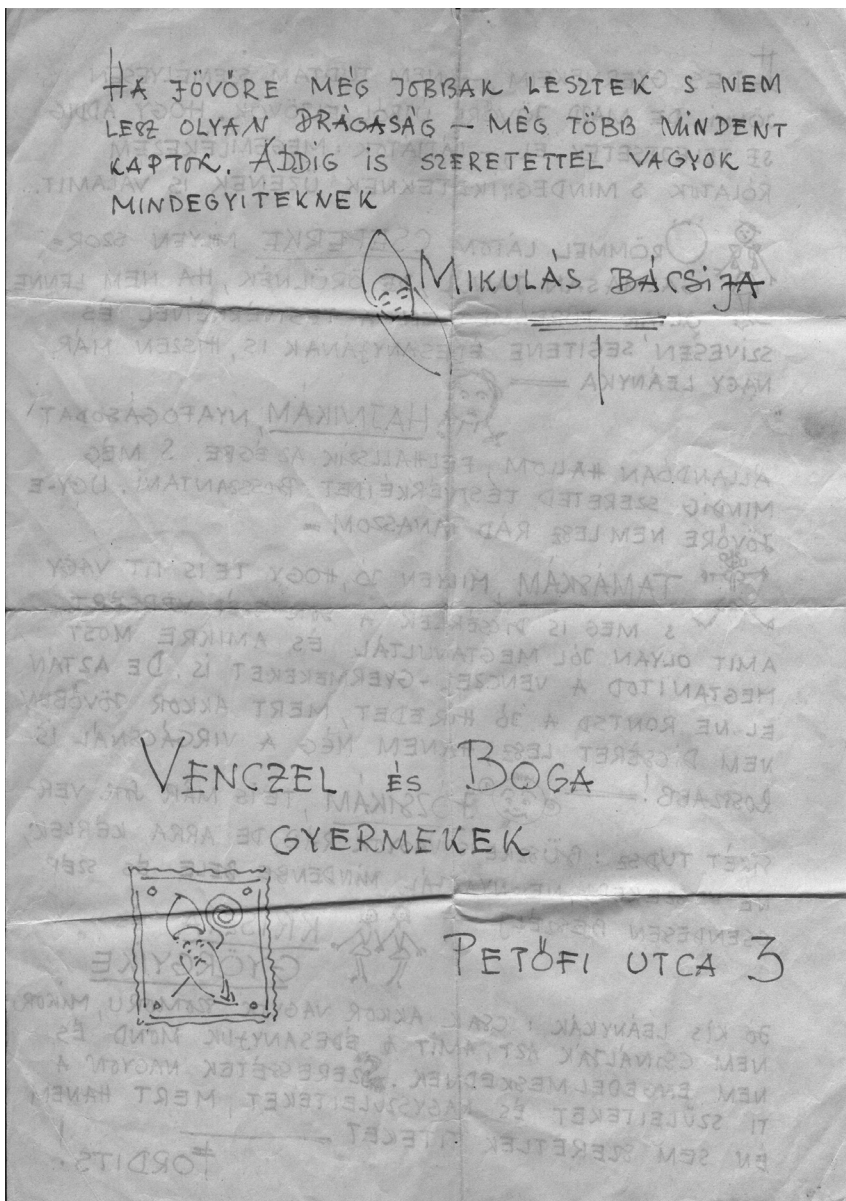
 HAJNIKÁM, NYAFOGÁSODAT
 ÁLLANDOAN #ALLOM, FEL#ALLSZIK AZ ÉGBE. S MÉG
 MINDIG SZERETED TESTVÉRKÉIDET BOSSZANTANI. ÚGY-E
 JÖVŐRE NEM LESZ RÁD TANASZOM =

 TAMÁSKÁM, MILYEN JÓ, #OGY TE IS ITT VAGY
 S MEG IS DICSERLEK A SOK SZÉP VERSÉRT,
 AMIT OLYAN JÓL MEGTANULTÁL ÉS AMIKRE MOST
 MEGTANITOD A VENCZEL-GYERMEKEKET IS. DE AZTÁN
 EL NE RONTSD A JÓ HÍREDET, MERT AKKOR JÖVŐBEN
 NEM DICSERET LESZ, HANEM MÉG A VIRGÁCSNÁL IS
 ROSZABB! ==

 JÓZSIKÁM, TE IS MÁR JÓ VER-
 SIKÉT TUDSZ: BÜSZKE IS VAGYOK RÁD, DE ARRA KÉRLEK,
 NE VESZÉKEDJ, NE NYALJÁL MINDENBE BELE ÉS SZÉP
 CSENDESEN BESZÉLJ ==

 KRISZTA ÉS
 GYÖRGYIKE

JÓ KIS LEÁNYKÁK: CSAK AKKOR VAGYOK SZOMORU, MIKOR
 NEM CSINÁLTÁK AZT, AMIT A #BESANYJUK MOND ÉS
 NEM ENGEDELMESKEDNEK. SZERESSÉTEK NAGYON A
 TI SZÜLEITEKET ÉS NAGYSZÜLBITEKET, MERT HANEM
 ÉN SEM SZERETLEK TITEKET = #ORDITS!

dolgozott egész életében. Asztronómián való továbbtanulásról álmodott, nagyon jó számtanista volt. Hajna csak a képzőiskola román szakára került fel, végül a pedagógiát sikerült elvégeznie, s mint rajztanárnő tanított. Később mint tervező-rajzos folytatta, de utálta a munkáját, mindig ruhaszövet-tervezést álmodott magának. Jóska '58-ban felvételizett a gimnáziumba, fel is vették a kolozsvári, rangos, Király utcai hármas líceumba. Pár hónap múlva az igazgató felhívta mamát, hogy a pártnál feljelentették, Jóska politikai elítélt fia, ezért kitették. Ahhoz, hogy esti líceumba mehessen, dolgoznia kellett, így 15 évesen egészségügyi szerelő munkát végzett, míg apa hazajött.

Én épp ezekben az években végeztem a legjobbként az elemi iskolát, két év alatt hétszer (!) felvételiztem, csak Kolozsvár szélén levő negyedek iskoláiba, addig, amíg mama nem találkozott azzal az igazgatóval, akinél végzett Éva, és aki kényszerítve volt, hogy Jóskát kidobja. Azt mondta, hozza Krisztát is hozzám, és felvett. Székely Ferencnek hívták.”

A vő elmondásában „a kényszerű távollétét így magyarázták a gyermekeknek a családban: 'Apa majd hazajön. El kellett mennie valahová'. Több szó nem esett erről, a kicsik nem tehettek mást, mint megszokták a helyzetet. Később, amikor cseperedtek, kicsit többet mondott Mama nekik: 'Apa börtönben van, nem érdemelte meg. Ne beszéljete senkinek róla, jó ember volt.' Egyszóval azok az esztendőök tabutémának számítottak.”¹⁷

Az unokának meséltek még a bebörtönzés előtt és után tartott házkutatásokról és az utána való rendrakásokról, illetve arról, hogy Nanó (Venczel József anyósa) hogyan találta ki, hogy a vastag falu ház belső ajtófélfáiba miként lehet a ritka könyveket és az elítélt nagytata kézirateit beépíteni, hogy menthetőek legyenek. Krisztina azt is felidézte, hogy „anyámat akkor láttam sírni és az apa képét kirakni, amikor megkapta az apa jegygyűrűjét és úgy gondolhatta, hogy meghalt, aztán megtudta, hogy mégis él. Az évek teltek, szorongásban, tanulásban, vidámság nélkül, de anyám mindig vigyázott, hogy az ünnepeket érezzük. Volt angyaljárás, tojásfestés, kalácssütés, mindig kaptunk segítséget ünnepekkor is.”

17 Fikker Levente telefonon elmondott emlékezése 2021. 03. 28-án.

A szabadulás utáni hazajövetel nem kevésbé volt drámai, mint a távolléti időszak. „Édesanyám pár évvel ezelőtt mesélte, amikor nagytatám hazament a Donát úti házba, 11 év után nem ismerte meg és rázárta az ajtót, bekiabálva a házba nagymamámért, hogy egy ismeretlen ember van az ajtóban... nagytatám, kopaszra vágott, gyomorbetegségétől felpuffadt arccal állt ott és kérte szépen, hogy engedjék be, mert hazajött” – írta le nekem az unoka, Csaba a pillanatot. Kriszta így emlékezett ugyanerre az esetre: „1961. január 11-én este 7.00-kor megjött apa. Vékony, beesett arcú, de szép; rongyos ruhában, mint egy koldus. Hajna és mama volt otthon. Mikor én, 15 éves lány beléptem, elém jött és kérdezte, hogy Cseperke vagyok-e? (Éva beceneve ez volt.) Én ’61 januárjában „szabadúszó” voltam; abban a periódusban, amikor két évig otthon ültem, mert nem vettek fel a liceumba. Tanultam főzni, varrni, tanítványaim voltak, egy évet ismételtem – a hetedik osztályt – románul, hogy tanuljam a nyelvet és utána próbáljak felvételizni román iskolába, de ott sem vettek fel. Apa a kiszabadulás után nagyon le volt fogyva, a fogai tönkrementek, de lassan-lassan felépült, szellemileg teljesen normális volt. Kért, hogy ne kérdezzük. A börtönben a legfontosabb dolog az volt, hogy az otthoni dolgokról ne gondolkozzanak. Nagyon sok nagy tudású emberrel volt bezárva, mindenkitől tanult valamit, nyelveket, matematikát, filozófiát, regényeket mondtak részletekben, a papok miséztek. Nagy elismeréssel beszélt Nicolae Balota román irodalmárról, a Boila testvérekről – görögkatolikus pap és orvosnövendék –, aki a végén velem végezte el, a kiszabadulása után, az orvosi egyetemet.”

Venczel József mint egykori elítélt még nyolc évig a tudásához méltatlan, monoton kottamásolói és kerámiafestői munkavégzésre kényszerült, nagyobb részben a kolozsvári filharmóniánál, illetve a népművészeti szövetkezetnél. Ismét a legkisebb lányának adom át a szót: „Hazajövele után addig, amíg sikerült valami entellektüel munkát végeznie, minket: Jóskát, Hajnát és engem tanított és nekünk, főleg Jóskának segített a tanulásban, mintha be akarta volna pótolni mindazt, amit nem tudott megadni nekünk. Mindent megtett, hogy Jóska jól érettségizzen le, és belátta, hogy nagyon jó a kézügyessége, okos, de nem entellektüel pályára való. A Technofrig műszaki iskoláját tartotta a legmegfelelőbbnek (három év), Jóskának is bevált, nagyon

jó technikus volt, de érezte – ez az én véleményem –, hogy jobb lett volna az életében a mérnöki diploma!

Én hál’ Istennek akkor végeztem a líceumot, amikor 1965-ben a légkör megváltozott, felvételiztem az orvosira. Apa minden vizsgámon ott volt, statisztikai kimutatásokat csinált az esélyeimről, és be is jutottam. Nagyon élvezte az én orvosi tanulmányaimat, állandóan kikereste az anatómiai elnevezések etimológiáját, a görög, latin szótárt böngészte, s alig várta, hogy tanuljak a DNS-ről (dezoxiribonukleinsav), a genetika és bármi érdekelte, ami új, és amiről ő még nem hallott.”

A vő, Levente úgy emlékszik, hogy amihez Venczel József hozzáfogott, azt nagy műgonddal, igényességgel végezte. Így a börtönben kitanult asztalosmesterséget a szabadulása után is hasznosítva, számtalan bútort került ki a keze alól a család számára; ezek máig megvannak. Középső lánya családjának is pl. minőségi bútordarabokat készített, amikor Hajnát kihelyezték Radnótra tanítani. Mindig csak adni akart, sohasem kapni...

A nemzedékeken átnyúló, etnikai és osztályalapú diszkrimináció tehát egyaránt sújtotta az ártatlanul elítélt Venczel Józsefet, a feleségét, aki sohasem végezhetett a jogi doktorátusának megfelelő szakmunkát, négy gyermekét, akik közül csak Kriszta, a legkisebb érhetett el magas szintű, értelmiségi státust – igaz, ezt is csak többségi, idegen nyelvi környezetben –, József pedig emigrációra kényszerült. Elmondhatjuk, hogy a Venczel család – sok más kelet-közép-európai sorstársukhoz hasonlóan – a kommunizmus áldozata volt.

EPILÓGUS

Úgy gondolom, mindezeket elviselni csak különleges jellemszilárdsággal, értékrenddel lehet. Venczelt nagyfokú önfegyelem, átgondoltság jellemezte. Műveiben és emberi kapcsolataiban, kommunikációjában is mások megértésére, ön- és emberismeretre buzdított. Környezete szerint soha senkiről nem mondott rosszat. A család volt az élete középpontjában, amellet felhívta a figyelmüket a barátokra való odafigyelésre, a kapcsolatok ápolására. Katona Ádám utal rá, hogy beszélgetéseik során szóba került: a börtönben töltött tucatnyi esztendeje visszahozhatatlanul elveszett, annyi idő alatt rengeteget lehetett volna tenni, dolgozni. Mindezt azonban tárgyilagosan közölte, a legcse-

kélyebb indulat vagy önsajnálát nélkül. Senki sem sejthette, hogy az elveszett idő 'pótlására' akkor már csak egy-két esztendeje maradt az életből..."¹⁸

Venczel József sohasem kérte a rehabilitálását, és családjának is meghagyta, hogy utóbb ők se kezdeményezzenek ilyet. Az indítéka az lehetett, hogy amikor kikérik a peranyagot, nehogy a dossziében esetlegesen olvasható nevek felkavarják a családtagok lelkivilágát. Négy gyermekének édesanyja utal a közös életük egészére érvényes, a túlélést elősegítő, mély hitükre is: „Minden napot áldott szentmisével kezdtünk, ez adta talán az erőt ahhoz, hogy tudja is teljesíteni azokat a feladatokat, amiket magára vállalt. (...) A keresztény erkölcsi alap, az abszolút lelkiismeretes munka minden anyagi érdek nélkül, ez jellemzi őt.”¹⁹ Azon újságírói kérdésre, hogy mi adott erőt átélni azokat a nehéz éveket, Éva asszony ezt válaszolta: „A feltétlen hitem. Sose tértem nyugovóra azzal a gondolattal, hogy ő nem térhet vissza. Pedig sose látogathattam meg a 11 év alatt, és amikor hírt kaptam tőle, az már olyan későn érkezett hozzám, hogy nem lehettem biztos abban, hogy a jelen pillanatban él-e. Mindig megelégedtem azzal a szerény életlehetőséggel, amit ezekben a nehéz időkben a jó Isten juttatott nekünk. Egy tányér leves, tíz deka felvágott öt személynek, amit beosztottunk, és elég volt.”²⁰

A szerény, sőt szegény életvitel példája, hogy bizony függönyből, asztalterítőből kellett ruhát varrni némelykor a leányoknak, a naponta megélt hátrányos megkülönböztetés pedig az, amikor Hajnát, középső leányukat kiállították az iskolai uzsonnasorból, mondván, hogy a lekváros kenyér neki nem jár. Legidősebb vejük, a most 85 éves Fikker Levente a telefonbeszélgetésünk során említette a család őszinte hitéletéről, hogy az eljegyzésükkor, 1962-ben is szükségesnek érezték papi személy jelenlétét. Ahogy elmondta, „a vasárnapi ebédek előtt közösen elmentünk a templomba, amikor a gyermekkori emlékeim elevenedtek meg. A misék, a prédikációk nagyon hatottak rám, én

18 Katona Ádám: i. m. 10.

19 Zsoldos Emese: Egy élet nyomában. In Lázár Irén (szerk.): *A megmaradás évkönyve*. Kolozsvár, 1992, a kolozsvári Báthori István alapította 413 éves liceum kiadványa, 76.

20 Takács Éva: Sose látogathattam meg a tizenegy év alatt. Venczel Éva vallomása. *Hargita Népe* V. no. 217. (1994.), 1993. november 13., 3.

abban a családban mélyíthettem el a hitemet. Venczel József szent ember volt, mindig másokat helyezett előtérbe, nem önmagát.

A rabságból előbb szabadult Márton Áron püspök igyekezett segíteni a családot. Egyszer hivatott a rezidenciájára, emlékszem, beszélgetés közben a szájára tette a mutatóujját – nyilván tudván, hogy lehallgatják –, szóba ne hozzuk a börtönöveket, egy bíráló szót ne mondjunk semmiről. ‘Szerencsés ember vagy, hogy ilyen apósod van’ – mondta. Amikor lekísért, tíz liter misebort küldött a sógornóm, Hajna esküvéjére, ami a közeljövőben zajlott Radnóton.

Papához a lakásukra járt gyóntatni rendszeresen egy pap.”

Bár hite és családja mellett a magyarsága volt számára a legfontosabb, emberi nagyságát jól példázza, hogy amikor a leánya megmondta neki, egy román kollégájához szeretne férjhez menni, azt válaszolta: ha tudja benne tisztelni, hogy román, s ő tudja tisztelni Krisztában, hogy magyar, nagyon sikerült gyermekeik lesznek...

Élete utolsó három évében megadatott neki, hogy végre szakmába vágó munkát végezhesen. 1969-ben Ion Aluș professzor visszahívta a Babeș-Bolyai Tudományegyetem Filozófia és Szociológia Karára, hogy a magyar és román lakta Kolozs megyei község, Csákgorbó falukutatói anyagát rendszerezze és szervezze meg a további terepmunkát. 1971 őszén gyomorrákkal kellett megműteni, ezért februárban nyugállományba helyezték. Halála előtti utolsó nagyszabású munkájaként kidolgozta a Romániai Magyar Irodalmi Lexikon szerkesztési módszerét, és összeállította a repertóriumot: az abba bekerülő címszavak jegyzékét. Mondhatni élete utolsó napjáig, teljes szellemi frissességben dolgozott. 1972. március 16-án szólította magához a Teremtő Kolozsvárt.

A korábban jelzett szoros kapcsolat után talán nem meglepő, hogy két nap múlva nem kisebb egyházi főméltóság, mint Márton Áron püspök vezette a gyászszertartást a Házsongárdi temetőben. Búcsúbeszédének mondatai mintegy összegzik azt a szenvedéstörténetet, amit e tanulmányban igyekeztem megvilágítani: „Köszönjük munkádat és életed példáját. Nem hagysz magad után egetverő alkotásokat, de életed példája olyan eget-bíró tett, mely előtt tisztelettel kell megállni és meghajolni.

Venczel József 1969-ben az egyetemi íróasztalánál²¹

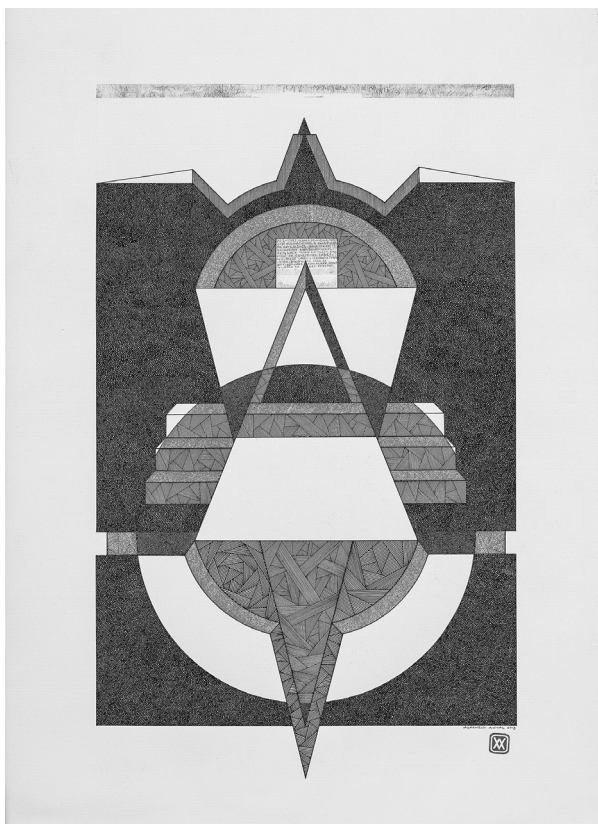
21

Hiábavaló igyekezet lenne megkísérelni, hogy szavakkal kifejezzük a szenvedést, mely neked osztályrészül jutott. Utolsó találkozásaink óta gyakran gondoltam utolsó, legnagyobb megpróbáltatásodra. Tudtad, mi vár Reád. A minden áron segíteni akaró orvosi beavatkozás, Édesanyád és hűséges élettársad szerető gondozása, gyermekeid imája, a jóbarátok bátorító látogatása ellenére tudtad, hogy feltartóztatlanul közeledsz a végzetes tárna felé, aminek halál a neve (...).

Az emberi lét legkihívóbb botrányköve és legáthatolhatatlanabb titka: a szenvedés. S a te hited ezen az irgalmatlan sziklán sem tört meg. Még szorosabban karoltad át a keresztet, az Istent, aki keresztre feszítette magát, hogy a hit erejével segítsen elviselni az elviselhetlent. Hitted, hogy Ő az élet, s hogy a kihunyó életek az Ő öléből új, el nem múló életre kelnek...

21 A családi fotókat Fikker Levente ajándékozta szkennelésre a Sapientia Erdélyi Tudományegyetem Csíkszeredai Kara Szociológia Tanszékének. Köszönet érte Leventének és dr. Telegdy Balázs kancellár úrnak.

Hisszük, hogy ez az Isten Magához vont Téged, s arra kérünk, imádkozzál azokért, akiket itthagytál: Szerettedért, hogy az árvaság elviseléséhez erőt nyerjenek; és érettünk, akik ugyanazon sír felé botorkálunk, hogy megkapjuk a mindvégig való kitartás kegyelmét, a Te győzedelmes hitedet.”²²

Csíkszeredai anizs, 2019
(70 x 50 cm, tus, ceruza, papír)

²² Márton Áron: A Venczel József temetésén mondott beszéd. In *Venczel József: A falumunka útján...* 285.